

Αναξαγόρας Αναξαγόρου

Μοτίβα ανοίκειου στο διήγημα 'Πίστομα' του Κωνσταντίνου Θεοτόκη

Ο όρος 'ανοίκειο' καθιερώθηκε κυρίως από τον Σίγκμουντ Φρόιντ και αποτελεί ακριβώς το αντίθετο της οικίας: είναι μια αίσθηση έλλειψης σιγουριάς, ασφάλειας, οικειότητας, γνωστικού πλαισίου, το ανοίκειο δεν είναι κάτι νέο ή ξένο, αλλά κάτι παλαιόθεν οικείο στη ψυχική ζωή, που η απώθηση αποξένωσε από αυτήν. Στο πολύ μικρό διήγημα 'Πίστομα' του Κωνσταντίνου Θεοτόκη (περίπου 650 λέξεις) περιγράφεται μια πραγματική ιστορία που έλαβε χώρα στα Επτάνησα, σε περίοδο έντονων πολιτικών αναταραχών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το διήγημα, εκτός από τη λογοτεχνικές του ανάλυση, προσφέρεται και σαν κείμενο όπου το ανοίκειο ως μοτίβο έχει έντονη παρουσία. Στο διήγημα, κατά την περίοδο αναρχίας διάφορα κακοποιά στοιχεία που δρούσαν ανεξέλεγκτα βρήκαν καταφύγιο στα βουνά. Μετά την αποκατάσταση της τάξης, τους δόθηκε χάρη και επέστρεψαν στον τόπο τους. Ένας από αυτούς, ο Αντώνης Κουκουλιώτης, επιστρέφοντας στο χωριό του, διαπιστώνει πως κατά την απουσία του, η σύζυγος του σύναψε σχέση με άλλο άντρα και απέκτησε παιδί. Η σύζυγος, τρομοκρατημένη από την απρόσμενη επιστροφή του και φοβούμενη για τις επιπτώσεις των πράξεων της, ζητάει ως μόνη χάρη, να μην βλάψει το παιδί της. Υποκύπτει στην απαίτηση του να αποκαλύψει το όνομα του εραστή της και ο Κουκουλιώτης φεύγει από το σπίτι και επιστρέφοντας το βράδυ κοιμάται μακάριος. Το επόμενο πρωί, της ζητά να πάρει το παιδί και να τον ακολουθήσει στα κτήματα τους, με την δικαιολογία να δει μήπως του τα άρπαξε και αυτά ο σκοτωμένος, αφήνοντας να νοηθεί πως το προηγούμενο βράδυ δολοφόνησε τον εραστή της. Φτάνοντας στα κτήματα, σκάβει ένα λάκκο, και της ζητά να βάλει το παιδί πίστομα (με το πρόσωπο κάτω) μέσα.

Η διήγηση είναι σε τρίτο πρόσωπο, δημιουργώντας απόσταση, βάζοντας τον αναγνώστη στη θέση του θεατή της εξέλιξης του δράματος.

Η σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Αντώνη Κουκουλιώτη είναι πολύ λιτή, με τις λέξεις «*κακούργος και ληστής*» να αποτελούν τα μόνα στοιχεία που έχει ο αναγνώστης για το ποιόν του. Δημιουργεί με αυτό το τρόπο μια έξαψη στη φαντασία, όπου κατά την άφιξη του στην οικία, δημιουργούνται στον αναγνώστη νοητικοί συνειρμοί που παραπέμπουν στον κακό άνθρωπο που έρχεται το βράδυ για να βλάψει τα παιδιά, μοτίβο που κυριαρχεί στη φολκλόρ κουλτούρα και έχει τις ρίζες του στο γεγονός ότι το παιδί τρομάζει μπροστά στην ξένη δύναμη, επειδή είναι προσανατολισμένο στη θέα του γνώριμου και αγαπημένου προσώπου, κατά βάθος δηλαδή της μητέρας. Ο Φρόιντ αφιερώνει μεγάλο μέρος της εργασίας του 'Το Ανοίκειο' στην ψυχαναλυτική ανάλυση του παιδικού παραμυθιού 'Sandman', του Κακού με την άμμο, ο οποίος αρπάζει τα μάτια των άτακτων παιδιών. Κατά τον Φρόιντ, η μελέτη των ονείρων και των φαντασιώσεων, αλλά και η μελέτη μύθων συνδέει τον φόβο της τύφλωσης με τον φόβο του ευνουχισμού. Σε μια αντιστροφή ρόλων, στην προκειμένη περίπτωση ο πατέρας βλέπει το παιδί σαν το σύμβολο του δικού του ευνουχισμού, αφού το παιδί αυτό είναι καρπός της νόμιμης συζύγου του από άλλο άντρα, καθιστώντας τον ίδιο στην συνείδηση του σαν υποδεέστερο. Για τον Κουκουλιώτη, η μοιχεία, συμβολίζει την μείωση του ανδρισμού του, δηλαδή τον ευνουχισμό του. Ο Κουκουλιώτης μπαίνει απρόσμενα και ξαφνικά στο σπίτι, «*σαν θανατικό αναπάντεχα*», κλιμακώνοντας την αίσθηση του κακού που έπεται, οι άνθρωποι θεωρούν κατεξοχήν ανοίκειο ότι σχετίζεται με το θάνατο. Η σύζυγος του, σφίγγει πάνω της το παιδί της «*χωρίς να δύναται να προφέρει λέξη καμία*», βάζοντας τον αναγνώστη στη θέση να βιώσει ασυνείδητα το συναίσθημα της αδυναμίας μπροστά στον απρόσμενο. Ο Κουκουλιώτης την καθησυχάζει πως δεν πρόκειται να την βλάψει. Αυτή η υπόσχεση παραπέμπει σε ζωώδης μηχανισμούς του ασυνείδητου, την κτητικότητα, τη γυναίκα τρόπαιο, που σαν κτήμα του, μπορεί να κάνει σε αυτήν ότι θέλει αλλά δεν επιθυμεί να το καταστρέψει. Η πρώτη αντίδραση της συζύγου είναι να δεχτεί οποιαδήποτε συνέπεια η ίδια αλλά ταυτόχρονα ζητά έλεος για το παιδί της. Το γεγονός ότι στο διήγημα μέχρι στιγμής δεν υπάρχει καμία περιγραφή βίας παρά μόνο

υπαινικτικά, πρόταση με πρόταση, φέρνει στην επιφάνεια ασυνείδητες φοβίες αφού δεν υπάρχει όριο στη φαντασία του αναγνώστη ως προς το μέγεθος και τη μορφή της επικείμενης τιμωρίας. Μετά την ομολογία του ονόματος του εραστή της και της επιστροφής του απατημένου συζύγου στο σπίτι, αίσθηση προκαλεί η αντίθεση της εικόνας: Η σύζυγος «στον ίδιο τόπο ασάλευτη» και ο ίδιος «χορτάτος εκοιμήθει ύπνο βαθύ». Το ανοίκειο σαν μοτίβο επανέρχεται καθώς δύο παράγοντες αιτιολογούν άριστα αυτή τη στατικότητα: η ισχύς των αρχικών μας συναισθηματικών αντιδράσεων και η αβεβαιότητα της επιστημονικής μας γνώσης. Βαθιά μέσα του ο αναγνώστης γνωρίζει το λόγο που ο Κουκουλιώτης είναι ήρεμος. Στον κόσμο του η «εκδίκηση» του έδωσε τη γαλήνη. Στο μυαλό του αναγνώστη όμως, η εκδίκηση αυτή, έχει τη μορφή μιας βίαιης, αποτρόπαιης, γεμάτης αποστροφή πράξης, πρέπει να ειπωθεί ότι η εκδίκηση του έκπτωτου και αποκατεστημένου πατέρα είναι πολύ σκληρή, κορυφώνεται με την κυριαρχία της εξουσίας. Το δράμα κορυφώνεται την επόμενη μέρα, καθώς της ζητάει να πάρει το παιδί και να τον ακολουθήσει στα κτήματα τους, «να ιδώ μη και κείνα μούχουν αρπάξει, καθώς μούχε πάρει και σε ο σκοτωμένος». Η αποκάλυψη του φόνου έρχεται σαν επιβεβαίωση όλων των κρυφών φόβων του αναγνώστη. Τα ζωώδη ένστικτα επανέρχονται, με τον άμεσο παραλληλισμό των κτημάτων με τη σύζυγο, δείχνοντας την κυριαρχία του άνδρα πάνω στο σώμα της γυναίκας, άρα και τη ζωή της. Σε αυτό το σημείο ο Θεοτόκης προχωρά στην πρώτη περιγραφή τοπίου στο διήγημα και καθόλου τυχαία. Ο μουντός καιρός, «ο ουρανός ήταν γνέφια γιομάτος και το φως μετά βίας επλήθαινε» προετοιμάζει το σκηνικό στο μυαλό του αναγνώστη για το δυσοίωνο τέλος. Κάθε λέξη πλέον προκαλεί άγχος και φρίκη, ο Κουκουλιώτης βαστά φτυάρι και τσαπί, σκάβει λάκκο και ο ιδρώτας του βρέχει κρύος το μέτωπο του. Τα υλικά όργανα της θυσίας συνυπάρχουν με την ψυχολογική κατάσταση του δήμιου, όταν ο ποιητής τοποθετείται φαινομενικά στον κόσμο της αντικειμενικής πραγματικότητας, τότε υιοθετεί όλες τις προϋποθέσεις που ισχύουν στη περιοχή του βιώματος για την δημιουργία της αίσθησης του ανοίκειου. Ακολουθεί η δεύτερη και τελευταία περιγραφή του

τοπίου, σαν επιβεβαίωση της φοβίας που κατέβαλε τον αναγνώστη, το τοπίο χρωματίζεται παράξενα από σταχτί φως, σκηνικό που φέρνει στο νου γοτθικά μοτίβα, «το χινόπωρο την αυγή εκείνη έλεγεν όλη του τη θλίψη», με τα ανιμιστικά στοιχεία του θανάτου της φύσης κατά το φθινόπωρο να υποβοηθούν στην κορύφωση της έντασης. Το βρέφος παίζει αμέριμνο, στην πλήρη αθωότητα του προκαλεί στον αναγνώστη έντονη συμπάθεια, επιθυμία για προστασία και ταυτόχρονα η περιγραφή αυτή γεννά απελπισία καθώς τα όρια του φαντασιακού με το πραγματικό πλέον έχουν εξαφανιστεί. Στη θυσία του Ισαάκ αλλά και της Ιφιγένειας υπάρχει η εκλογίκευση της αποτρόπαιας πράξης ως αναγκαία, ως απαίτηση της θεϊκής εξουσίας. Και στις δυο περιπτώσεις ο θυσιαζόμενος σώθηκε, από τον ίδιο το θεό. Στην περίπτωση του παιδιού, ο λόγος της θυσίας είναι το ξέπλυμα της ντροπής και κανένας θεός δεν μπορεί να επέμβει. Κριτής είναι ο Κουκουλιώτης και σαν «κακούργος», είναι βέβαιο πως θα προχωρήσει στην πράξη του. Αυτό το γνωρίζει ο αναγνώστης, ο συγγραφέας, στην περίπτωση αυτή μπορεί να επιτείνει την αίσθηση του ανοίκειου περιγράφοντας συμβάντα που υπερβαίνουν όσα προσφέρει η πραγματική εμπειρία. Ο λάκκος είναι έτοιμος, και ο Κουκουλιώτης ακουμπώντας στο φτυάρι, είπε της γυναίκας του: *Βάλ' το πίστομα μέσα*. Η φρίκη που γεννά η τελευταία πρόταση του διηγήματος είναι πολυεπίπεδη. Ο φόβος του ενταφιασμού ενός ζωντανού, η αίσθηση ασφυξίας και η σαδιστικότητα τέτοιας τιμωρίας σοκάρει τον αναγνώστη. Αλλά κυριότερα, η λέξη *πίστομα*, προκαλεί έντονο αποτροπιασμό. Η ταφή με το πρόσωπο κάτω θεωρείται ατιμωτική, είναι τρόπος ταφής απόκληρων ατόμων, είναι ακριβώς το αντίθετο από αυτό που θεωρούμε οικείο, είναι η απόλυτη πράξη ώστε η φρίκη που γεννούν τα αποθημένα συμπλέγματα είναι ανθεκτικότερη.

Βιβλιογραφία:

Σίγκμουντ Φρόιντ, *το ανοίκειο*, μετάφραση Έμη Βαϊκούση, (Πλέθρον, Αθήνα 2009)
Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Πίστομα*, Ανθολογία Διηγήματος, Τόμος Α, (ΜΑΛΛΙΑΡΗ, Θεσσαλονίκη, 1976)